

*Левдер Андрій Іванович,
викладач кафедри історії
ПВНЗ Міжнародного економіко-гуманітарного
університету ім. акад. С. Дем'янчука*

Початок ХХ ст. на українських землях ознаменувався кардинальними змінами у суспільно-політичному житті. Революція 1905 – 1907 рр. у Російській імперії, Перша світова війна та розпад найбільших імперій, національно-демократична революція 1917 – 1920 рр. – все це настільки активізувало український національний рух, що врешті-решт привело до державотворчих процесів. У ході українського державотворення постала національна школа. Одним із найвагоміших її завдань було створення нового покоління підручників. До цієї справи долучилися найкращі представники української інтелігенції, які не лише розробляли модель нової освіти, але реалізовували її практично завдяки створенню нормативних документів, укладанню програм, підручників. До цієї когорти належав відомий вже на той час історик, педагог Іван Петрович Крип'якевич. Упродовж 1918 – 1919 років він підготував і видрукував чотири начальних книги з історії для початкової, основної школи, педагогічних курсів. Особливе місце серед цих книг належить "Оповіданням з історії України для нижчих клас середніх шкіл. Перша частина. Княжа доба" [4]. Ця книга стала своєрідним зразком навчальної літератури з історії для основної школи. Саме це спонукає нас до більш ретельного аналізу "Оповідань з історії України".

Мета статті – з'ясувати умови та особливості появи "Оповідань з історії України" І. П. Крип'якевича та розкрити дидактичні можливості книги як навчального видання.

Сучасні дослідники Я. Дашкевич, Н. Клименко, Л. Пироженок, З. Кісіль, аналізуючи науково-педагогічну спадщину І. П. Крип'якевича, неодноразово звертали увагу на "Оповідання з історії України..." і навіть робили спробу проаналізувати цю книгу. Однак, не зрозуміло з яких причин, вони зараховували цей підручник до белетризованих нарисів, своєрідної збірки для позаурочного читання [1, с. 16; 2; 3, с. 122; 7, с. 363]. Насправді це не так. У 1918 р. у "Проекті Єдиної школи на Україні" були видрукувані програми з історії. Зміст програми для 5-го класу (цей клас якраз і відносився до нижчих класів середньої освіти, оскільки початкова чотирирічна школа розглядалася як окрема структурна одиниця у системі 12-річного навчання), включаючи розділ "Галицьке князівство" повністю відповідає "Оповіданням... Ч. I." [8, с. 119]. Сам автор "Оповідань" зараховував це видання до шкільних підручників. Про це переконливо свідчать не лише його автобіографічні спогади, але й особисті нотатки до рукопису книги.

Оскільки у назві книги було використано "Частина перша", то очевидно автор планував підготувати ще одне видання, де мали б бути описані подальші події української історії. Однак у найближчі роки після публікації першої частини цього не сталося. Чому? Про це замовчує у своїх спогадах як сам І. П. Крип'якевич так і ті, хто досліджував його наукову спадщину. Разом з тим друга частина "Оповідань..." була внесена до реклами "Української книжки" як видання, що друкується. Це означає, що автор очевидно не мав наміру відмовлятися від своїх зобов'язань. У І. П. Крип'якевича були більш важливі справи, зумовлені поїздками до Києва, участю у відкритті університету у Кам'янці-Подільському. Зрештою, як стверджував сам І. П. Крип'якевич: "Головною ділянкою роботи я все ж уважав науку" [5, с. 117]. Будучи людиною слова і обов'язку, Іван Петрович все ж підготував другу частину "Оповідань...", хоча вони й не були видрукувані. В особистому архіві вченого зберігся рукопис другої частини із короткою запискою, датованою 30. 05. 1929 р. [6]. Із змісту записки стає зрозумілим, що у 1922 р. на прохання Українського педагогічного товариства І. П. Крип'якевич переробив першу частину для народних шкіл. Він ознайомив із новим варіантом книги учителів народних шкіл і отримав схвальні відгуки про підготовлене видання. Друк книги після 1922 р. як навчального видання ставав не можливим. На те були об'єктивні причини. У 1921 р. Львівська шкільна кураторія готує і запроваджує нові навчальні плани та програми. Вони повністю дублюють польські освітні документи, у яких не було місця викладанню історії національних меншин. Історія України зникає як офіційна навчальна дисципліна. Натомість вона стає предметом народних шкіл, формою і засобом самоосвіти.

До рукопису другої частини І. П. Крип'якевич повернувся вже у 1929 р. Із тієї ж записки стає зрозумілим, що станом на 30 травня 1929 р. Іван Петрович повністю переробив першу частину "Оповідань" і планував завершити другу частину упродовж літніх канікул [6]. Очевидним є факт, що йому це вдалося зробити, оскільки друга частина "Оповідань" у рукописній та частково машинописній копії збереглася у домашньому архіві науковця [6]. Залишається не відомим, чому І. П. Крип'якевич не здійснив видання другої частини за допомогою культурно-освітніх організацій хоча б так, як він це робив з "Історією України для народа", "Історією козаччини".

Аналізуючи "Оповідання з історії України..." варто звернути увагу на те, що автор використав з попередніх напрацювань та ті особливості, які притаманні лише цьому виданню і доповнюють дидактичну систему І. П. Крип'якевича. Зміст "Оповідань... Частина перша" присвячений княжим часам і хронологічно репрезентує історію України з розселення слов'ян до занепаду Галицько-Волинського князівства. Навчальний матеріал поділений на п'ять розділів: "Слов'янські часи", "Перші київські князі", "Володимир Великий і Ярослав Мудрий", "Поділ і занепад України", "Галицькі князі", де кожен має певну кількість оповідань (умовних параграфів). Всього їх у книзі – 23. Друга частина (рукописна) "Оповідань..." складалася із п'яти розділів: "Під Польщею і Литвою", "Початки козаччини", "Богдан Хмельницький", "Гетьманщина", "Відродження України". До другої частини увійшло також 23 оповідання.

Насамперед варто звернути увагу на структурування навчального матеріалу у самих оповіданнях (параграфів). По-перше, вони невеликі за обсягом. Кожне займає близько трьох сторінок (півтора аркуша). Це дозволяє опрацювати всі тексти оповідань безпосередньо на уроці.

По-друге, текст оповідань поділений на частини – ліхтарики. У більшості оповідань їх від 5 – до 6. У окремих оповіданнях – від 3 до 4 ліхтариків. Можемо зробити висновок, що І. Крип'якевич не прагнув переобтяжити школярів інформацією. Більше того, він структурував навчальний матеріал за окремими інформаційними блоками (ліхтариками), полегшивши тим самим сприйняття історичного змісту.

По-третє, кожне оповідання завершується стислим викладом всього попереднього змісту, де подана найважливіша текстова інформація. Наприклад, в оповіданні "Життя слов'ян" узагальнено весь зміст найважливішою інформацією, яку діти зустрічали у тексті кожного ліхтарика: "Слов'яне се предки Українців і інших слов'янських народів. Хати слов'ян були будовані з дерева і забезечені частоколом перед дикими звірами; хатня обстановка була проста і бідна. Одіж роблено найбільше зі скір, рідко з полотна. Знаряддя були з каміння, дерева і кости. Заняття Слов'ян були: лови, рибальство, годівля худоби, хліборобство" [4, с. 7]. Ще одне узагальнення подавалося до всього розділу. Вона укладалася на основі узагальнюючого матеріалу, що готував автор до кожного із оповідань. Цей дидактичний прийом

автором використаний не випадково і є яскравим прикладом упровадження педагогічного досвіду у підручниках. Навчаючи дітей історії, І. П. Крип'якевич неодноразово робив узагальнення прочитаного та почутого на уроці у формі короткого підсумку. Він розумів, що учні початкової школи та нижчих класів гімназій ще не в змозі запам'ятати великі обсяги навчального матеріалу. Їх потрібно привчати до цього і допомагати робити короткі висновки за прочитаним, почутим, побаченим, у яких була б зосереджена найважливіша інформація. Варто звернути увагу й на те, що подібний методичний прийом у навчальній історичній літературі початку ХХ століття використаний уперше. Жоден із авторів, хто долучився до створення навчальної літератури з історії України упродовж перших двох десятиліть ХХ ст., не спромігся до використання таких узагальнень, або створення чогось подібного. Варто звернути увагу й на те, що запропонована І. Крип'якевичем система узагальнень тісно пов'язана із використанням багаторазового повторення, що є запорукою успішного засвоєння навчального матеріалу. Очевидним є факт використання І. П. Крип'якевичем новаторських підходів у структуруванні навчального матеріалу і системі його опрацювання, запозичених з власної практики викладання історії, що ґрунтувалася на глибокому знанні вікової психології, пов'язаної з особливостями сприйняття, засвоєння та відтворення історичної інформації дітьми молодшого шкільного віку.

По-четверте, як і у багатьох навчальних виданнях, що були проаналізовані нами попередньо, І. П. Крип'якевич зарекомендував себе талановитим майстром слова, неперевершеним оповідачем. Це стосується його майстерності конструювати речення, вміння пояснювати терміни і поняття у ході розповіді, використовувати фрагменти легенд, переказів, усної народної творчості, форми звернення до умовного читача тощо. Повсякчас автор націлює школярів на те, що йдеться не про когось, а про нас, про нашу минувшину і спадщину: "Наша рідна земля називається Україна", "В давні часи наша земля виглядала інакше"; "В давні часи наш нарід називав себе Слов'янами"; "Хоч наші предки мали своїх богів" тощо. У текстах оповідань наведено чимало прикладів діалогічного мовлення: "Ми до тебе прийшли, княгине", відповіли Древляне. "Говоріть же, з чим ви приїхали", питала княгиня [4, с. 24]; "Вояки його мали там всього багато, але ще нарикали: "Зле є нашому братові, - мусимо їсти дерев'яними ложками, не срібними". Як почув се Володимир, велів зробити срібні ложки для вояків і сказав: "Сріблом і золотом не куплю дружини; але з дружиною добуду і срібло і золото" [4, с. 39].

По-п'яте, використання художнього оповідання як форми подачі історичної інформації, дозволяли І. П. Крип'якевичу щораз створювати новий сюжет і відповідно наповнювати його таким фактологічним змістом, який легко сприймали школярі. Він використав чимало літературних прийомів, щоб зацікавити дітей. В одних випадках – це опис подій, місцевості, території, людини, в інших – передача емоційного стану, переживань, ще в інших – міркування, роздуми тощо. Наприклад: "Хто був першим князем у Києві про се люде оповідали ріжні перекази. Одні казали, що назва Київа пішла від якогось чоловіка, що звався Киї і був перевізником на Дніпру" [4, с. 15]; "Як грецький цар дізнався, що його війська побиті, скликав своїх бояр на раду і сказав: "Що маємо робити? Українського князя не зможемо побідити!" " [4, с. 29]; "Другого дня ранком небо почорніло і знад моря прийшли чорні хмари. Блиснули блискавки, ударив грім і пустився великий дощ. Але українські воїни не зважали на негоду і шли вперед, шукаючи ворога" [4, с. 57]; "По нещасливій битві над Калкою всі думали, що Татаре підуть походом в середину України і схочуть зайняти всі землі. Але Татаре як несподівано прийшли, так і пропали безслідно" [4, с. 62].

По-шосте, І. П. Крип'якевич звернув увагу на хронологічну інформацію, виділивши її у тексті короткими висновками за оповіданнями та розділами. Окрім того, після II, III, IV, V розділів він запровадив рубрику "Найважливіші дати" [4, с. 32, 52, 64, 84], де виділив від 4 до 6 подій, на які варто звернути увагу, запам'ятати. Загальна кількість дат цілком посильна для опрацювання і запам'ятовування дітьми молодшого та середнього шкільного віку. У рукописі другої частини "Оповідань" збережена повністю та сама модель. Автор планував подати до нового історичного періоду близько 30 дат [6].

По-сьоме, аналіз змісту "Оповідань" дозволяє стверджувати, що І. П. Крип'якевич був не просто оповідачем, автором, що переказує минувшину, але й українським патріотом, який уболівав за збереження історичної спадщини свого народу та передачі її наступним носіям – дітям. Звідси можемо зробити висновок про великий виховний потенціал "Оповідань", які досить чітко давали відповідь на хвилюючі на той час запитання: хто ми, яке наше коріння, на якій землі ми живемо, хто був і залишається нашими кривдниками, хто наші герої, що потрібно робити для відновлення і збереження історичної спадщини, для чого потрібно знати і пам'ятати минувшину. На всі ці та ряд інших запитань І. П. Крип'якевич дає досить чітку, історично виважену відповідь. Цим він засвідчує не лише свою позицію як людини-громадянина, патріота, але і вченого, що за великим рахунком несе відповідальність за результати досліджень, оприлюднення інформації, інтерпретацію та оцінку фактів тощо.

Хоча більшість дослідників "Оповідання з історії України" називають "підручковими нарисами", "збіркою історичних оповідань", все ж за формою, структурними елементами, навчально-методичним апаратом їх варто віднести до шкільних підручників основної школи. Це був різновид читанки, основу змісту якої складала історія рідної землі.

Підсумовуючи вищевикладене можемо зробити такі висновки. Поява "Оповідань з історії України" І. П. Крип'якевича обумовлена державотворчими процесами, що відбувалися на українських землях упродовж 1917 – 1920 років. Перша частина "Оповідань" була видрукувана у 1918 р. Друга частина книги залишилася лише у рукописному варіанті. "Оповідання з історії України"

І. П. Крип'якевича можна вважати своєрідним зразком навчальної літератури того часу. Книга відповідала навчальній програмі з історії основної школи, що на той час було досить рідким явищем, оскільки більшість навчальної літератури укладалася виключно за авторською схемою. Зміст книги репрезентував тогочасні наукові підходи щодо висвітлення історії княжої доби. "Оповідання" мали оригінальну структуру, передбачали поділ на змістові блоки, що відповідали вимогам психолого-педагогічної науки. Автор використав ряд методичних прийомів, спрямованих на полегшення сприйняття історичного тексту, зацікавлення школярів, посилення мотиву самого процесу навчання. Цьому сприяли художньо-публіцистичний стиль оповідань, елементи письмового діалогічного мовлення, ретельно підібраний фактологічний та довідковий матеріал, наповнення текстів фрагментами літописів, переказів, легенд, упровадження рубрики "Найважливіші дати", продумані мовленнєві конструкції тощо. Окрім того книга мала досить великий виховний потенціал, що відповідало освітнім вимогам, спрямованим на розбудову і утвердження української державності. Власне це і дозволяє нам стверджувати, що "Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл" стали своєрідним зразком навчальної літератури початку ХХ століття з історії, що утверджувалася як предмет початкової та основної школи.

Резюме. У запропонованій статті з'ясовано умови появи "Оповідань з історії України для нижчих клас середніх шкіл. Перша частина. Княжа доба" І. П. Крип'якевича і проаналізовано дидактичні особливості книги як навчального видання. **Ключові слова:** науково-педагогічна спадщина, навчальна література, шкільний підручник.

Резюме. В статье раскрыты условия появления "Рассказов с истории Украины для нижших классов средних школ. Первая часть. Князьей период" И. П. Крип'якевича и проанализированы дидактические особенности книги как учебного издания. **Ключевые слова:** научно-педагогическое наследие, учебная литература, школьный учебник.

Summary: The article deals with the problem of the appearance of "Essay on the history of Ukraine for the first classes of secondary schools. Part one. Princely Era" by I. P. Krypyakevych. The author analyzes the didactic peculiarities of the book as an educational issue. **Keywords:** scientific and pedagogical heritage, educational books, school textbook.

Література

1. Дашкевич Я. Іван Крип'якевич – історик України: [вступна стаття] / Я. Дашкевич // Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – С. 5 – 21.
2. Кісіль З. Іван Крип'якевич і Українське воєнно-історичне товариство / Зоряна Кісіль // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Вип. 8. – Львів, 2001. – С. 733 – 738.
3. Клименко Н. П. Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип'якевича (1886-1967 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. П. Клименко; Київ. славіст. ун-т. - К., 2009. - 228 с.
4. Крип'якевич І. П. Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл. Перша частина. Княжа доба / І. П. Крип'якевича. – Львів: Українська книжка, 1918. – 84 с.
5. Крип'якевич І. Спогади (автобіографія) / І. Крип'якевич // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Вип. 8. – Львів, 2001. – С. 78 – 140.
6. ЛННБ ім. В. Стефаніка, Відділ рукописів. – Папка 345: Архів І. П. Крип'якевича.
7. Пироженко Л. В. Крип'якевич Іван Петрович (1886 - 1967) – історик, педагог, науковець / Л. В. Пироженко // Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн.: навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 2. - С. 361 – 364.
8. Проект Єдиної школи на Вкраїні: Кн. 1. Основна школа. – Кам'янець - Подільський, 1919. – 172 с.